

Лариса Москаленко

Київський славістичний університет, Україна

ПРОРОКИ ЯК ФОРМАТ РЕЛІГІЙНОГО ЛІДЕРСТВА ЄВРЕЙСЬКОГО НАРОДУ

У статті аналізується пророцтво як формат релігійного лідерства, що надав іудаїзму унікальних, неповторних рис. Автор виділяє вербальний, магічний, прогнозуючий аспекти, що визначали релігійну діяльність пророка. Звертається увага на проповідь як основний релігійний комунікаційний механізм впливу на послідовників.

У структуралізованому і високоінституціональному сучасному суспільстві серйозна увага приділена дослідженню проблеми лідерства у політичній сфері, менеджменті і розвитку корпоративної етики. Проте обмежене коло досліджень з питання релігійного лідерства. Феномен релігійного лідерства на основі іудейських традицій залишається маловивченою тематикою, або розглянутою лише у контексті висвітлення інших історичних подій. Релігійне лідерство в іудаїзмі має значний вплив на послідовників, а тому важливим залишається питання дослідження історичних форм авторитету, їх основних аспектів діяльності і механізмів впливу. Пророкування є історичною формою лідерства, яка надала іудаїзму унікальних, неповторних рис.

Єврейський історик Йосиф Флавій розглядає релігійне лідерство як невід'ємну складову єврейського суспільства. У праці «Іудейські старожитності» автор виділяє пророкування, первосвященство і священство як формат релігійного авторитету, що визначається на ранньому етапі розвитку єврейської спільності. Йосиф Флавій підкреслює виняткову роль пророків у історії єврейства, які змінювали хід її подій, впливали на оформлення і функціонування інституту політичної влади.

Вчений М.І. Рижський у праці «Библейские вольнодумцы» [1] виступає з викривальною критикою пророків, як наближеної до ідеальної форми релігійного типу керівництва в єврейському суспільстві. Автор розглядає пророкування як формат духовного лідерства, характерний для єврейської общини часів переходу від родоплемінного до класового суспільства. М.І. Рижський піддає сумніву такі риси пророка, як безкорисливість, аскетизм. Дослідник указує на активну позицію пророків по відношенню до інституту влади, що визначається або як провладна, з наданням пророчих послуг царю, або як опозиційна. Дослідник ставить під сумнів пророкування як форму авторитету, указуючи на неоднозначне сприйняття пророків у єврейській общині, а інколи і як на об'єкт кепкувань і негідне товариство. Проте в цілому автор погоджується, що більшість ізраїльтян ставилися до пророків із забобною повагою.

Метою даної статті є виявлення ролі пророка у житті єврейського народу, його впливу на закріплення монотеїстичних тенденцій в іудаїзмі та оформлення моральних цінностей єврейського суспільства. Сформульована мета зумовлює необхідність розв'язання таких дослідницьких задач: виявлення і аналіз основних аспектів діяльності пророків; визначення основних механізмів впливу пророків на adeptів.

Об'єктом у науковій статті є іудаїзм як національна релігія. Предметом дослідження є пророцтво як історична форма релігійного лідерства в іудаїзмі.

Поява релігійного лідерства, як автономного інституту, пов'язана із двома факторами. По-перше, з ускладненням і диференціацією суспільства, у якому релігія формується

як самостійний інститут, що задовольняє духовні потреби й вимагає певної організації. По-друге, з ускладненням культових дій, виконання яких вимагало оволодіння спеціальними знаннями і навичками.

Однією із унікальних форм релігійного лідерства, фундаментальні основи якої були закладені іудаїзмом, є пророцтво. Пророцтво як формат релігійного авторитету вже був відомий релігіям Близького Сходу. «Мова йде про тип екстатичного досвіду, достатньо поширеного у давні часи на всьому Близькому Сході, за виключенням Єгипту. Шумери мали поняття про людину, що проникала на небеса, тобто здійснювала мандрівку, подібно шаманським польотам. Тексти, знайдені у Марі, згадують про *āpīlum* (“відповідаючи”) чи *muhhūtum*, чоловіків та жінок, що отримували оракули від богів під час сну або у видінні» [2].

Однак інститут екстатичного профетизму в іудаїзмі змінив релігійний зміст діяльності пророка, надавши йому неповторних рис, характерних лише у форматі іудейських традицій.

У розрізі теократичної концепції, однією з причин виникнення пророкування, як форми релігійної діяльності, стала реакція інтелектуального єврейства на соціальну та політичну кризу, в якій перебував єврейський народ. Затяжна столітня війна Ізраїлю з північним сусідом Арамом позначилася на благополуччі народу, що призвело до крайньої стратифікації громади на загальну масу бідного населення та невелику групу багатих євреїв. Щоб відвернути населення від соціальних труднощів, як відволікаючий маневр привілейованою групою влаштовувалися храмові свята з пишними жертвоприношеннями. Люди занурилися у гріхи, відвернулися від Бога і почали поклонятися язичницьким божкам і кумирам. Економічний та етичний занепад поширювався як на території Ізраїлю, так і Іудеї. Саме в цей період з'являються пророки, як новий формат духовного лідерства в єврейському суспільстві, які виступили із засудженням народу за злосердість та гріх ідолопоклоніння, результатом якого стало знівечене суспільство, спотворена справедливість. Пророки як представники Бога на землі закликали людей і їх уряд повернутися до поклоніння єдиному Богу і етичним нормам ізраїльської релігії.

Богословські концепції пророцтва могли бути різними, як і їх безпосередні цілі, але вони були єдині у тому, що Ізраїль має абсолютно виняткові стосунки зі своїм винятковим божеством. Яхве відкрив себе Ізраїлю через осіб натхнених і через історію самого Ізраїлю.

У XX столітті німецьким філософом Карлом Ясперсом була запропонована філософська концепція пророкування. Філософський підхід роз'яснює пророкування як переломний період в історії людства, «центральної вісь», що визначається появою людини нового типу, натхненної. Людина робить стрибок у своєму духовному розвитку: з індивіда, як колективної істоти, носія стереотипів масової свідомості, вона перетворюється на особистість, яка є на більш високій стадії розвитку людини. Проте такого рівня розвитку досягла лише невелика кількість обраних, і одними з них стали пророки Ізраїлю і Іудеї.

Платформою для появи пророцтва послужили монотеїстичні тенденції, що перебували у тісному зв'язку з релігійними й етичними уявленнями. У домонотеїстичний період пророк, як релігійний діяч, відігравав іншу роль у громаді. Не будучи супротивником звичаїв і обрядів, що панували серед народів, він виступав проти ідолопоклонства й політеїзму. Релігійний зміст його діяльності мав більше наставницький характер.

Інститут пророцтва в іудаїзмі ґрунтується на фундаментальній передумові, що із покоління в покоління Бог відкриває свою волю через тих, кого він обирає для цієї мети. Пророк – харизматична особистість, наділена даром сприйняття Божественного послання й здатністю повідомляти це послання людям. Мірча Еліаде робить спробу проаналізувати феномен пророцтва: «Їх божественний стан іноді проявляється через екстаз, хоча екстатичний транс, схоже, для них не є обов'язковим. Деякі пророки навіть обвинувачувалися у безумстві... але у нас немає підстав говорити про справжню психопатологію. Скоріше

ми маємо справу зі станом емоційного шоку, викликаного відчуттям жаху від присутності Бога та усвідомленням тяжкості взятої на себе, пророком, місії. Це широко відоме явище, що варіюється від “шаманської хвороби” до “безумства” великих містиків в усіх релігіях» [2].

В іудейських традиціях можна виділити кілька форм пророцтва. До першої групи віднесемо великих пророків єврейського народу, діяльність яких датується періодом, коли авторитет релігійного лідера поширювався на всі сфери життя народу. Релігійну велич даної групи підтверджує форма, у якій було пророками отримано божественне одкровення. На відміну від інших пророків, що мали його як видіння або уві сні, Мойсей і Самуїл одержали одкровення у здоровому, ясному стані. «Говорю я з ним уста до уст, а не видінням, не загадками» (1 Цар. 17:25).

Мойсеєм були сформовані основні стандарти індивідуальної і соціальної поведінки для єврейського народу. Він, як головний пророк іудаїзму і наставник євреїв, узявся «показати їм шлях, яким вони повинні йти, і роботу, яку вони повинні робити» [3, р. 11].

Одним із основних аспектів, що визначають діяльність пророків, є вербальний, який виражався в ефекті всевідання. Усе, що говорять пророки, є Божим велінням, абсолютною істиною, а тому не підлягає сумніву. На Синайській горі Мойсей звернувся до єврейського народу: «Не відкидайте того, що я скажу вам тепер, віднесіться до цього з належною увагою і розумінням, тому що я говорю з вами нині не від імені мого, але від імені Господа Бога. Постарайтеся зрозуміти всю велич того, хто говорить з вами і хто не нехтує вступити зі мною в зносини заради вашого ж блага. Адже при моєму посередництві удостоює вас тепер своєю мовою не Мойсей, син Амарама і Іохаведи, а той хто ради вас змусив Ніл текти кров'ю і скрушив гординю єгиптян великими бідами» [4, с. 112]. Пророки передають релігійну інформацію, відкриту для них Всевишнім, слово є основним механізмом пророцтва. Дана позиція підкреслюється формулою, що супроводжує пророкування: «Так говорить Яхве». Однак місія пророка не зводилася до прямого транслявання Слова Божого: він виступає як творчий інтерпретатор релігійної істини.

Дискусійним залишається етична характеристика пророка. З одного боку, етичний аспект виділяє й підкреслює пророків в очах їхніх adeptів як наділених всіма мислимими чеснотами. Пророк досконалий, він ідеальний, він втілює усі позитивні якості й відкинув усі негативні. Пророк є для своїх прихильників зразком духовної досконалості, етичної величч, що підкреслює його винятковість порівняно з загальними тенденціями свого часу. Однак в розрізі діяльності пророків зустрічаємо вчинки, які суперечать та не відповідають нормам елементарних традицій гуманності. Аналізуючи діяльність пророків, приходимо до висновку щодо жорстких методів регулювання відносин, як необхідної умови, викликаного часом, задля збереження ідеї монотеїзму. «Божа слава, ім'я та святилища стають найвищими цінностями; їх зневажання стає найтяжчим гріхом, що виправдовує будь-яке покарання... Саме через закладену в ньому винятковість монотеїзм може бути безжалісним» [5, с. 26].

Як доказ зв'язку з вищою силою виділяють магичний аспект діяльності пророків. Мойсей і Самуїл демонстрували чудотворні здатності у двох випадках: або коли єврейському народу загрожувала небезпека, як захисну функцію, або як аргумент у дискусії з опонентами, як переконувальну функцію. Наявність чудотворного таланту також підтверджувала істинність релігійного змісту в діяльності пророка. Коли пророк Ілля сотворив чудо, воскресивши померлого від хвороби сина сарапійської жінки, то почув від неї: «Тепер-то я знаю, що ти Божий чоловік, а Господнє слово в устах твоїх – правда» (1 Цар. 17:24). Чудотворна функція пророків відрізнялася від магії оракулів. Оракули демонстрували свою здатність підпорядковувати волю богів, у той час як джерелом чудотворних здібностей пророка була трансцендентна сила. «Язичницький маг користується засобами, котрі начебто мають автоматичну, незалежну від богів силу; він володіє тайним знанням

і тому може маніпулювати окультними силами. Його сила незалежна від волі богів, навпаки, він здібний заставляти богів виконувати його волю... Бог не відкривав Мойсею чудотворних імен, заклинань та інших секретів. Чудо відбувається не за допомогою дій, за волею Божою. Це демонстрація не сили Мойсея, а вищої влади Бога» [6, с. 33]. Єврейський мислитель Й. Кауфман, розмірковуючи про чудеса в іудейських традиціях у розрізі компаративістського аналізу з єгипетськими функціями чудотворної магії, стверджує: «Чудеса, що здійснювалися у Біблії людьми Божими, нагадують технічну магію єгиптян. У наявності велика кількість алюзій на магичну силу відомих предметів, жестів, чисел, слів та іншого... Несподівано чарівні перетворювання є важливою характеристикою цих історій. Жезли Мойсея та Аарона, кинуті на землю, перетворюються у змії, води Ніла обертаються у кров, пил земний у мошок... Внутрішнього, природного зв'язку між чудом і людиною з його маніпуляціями немає. Для іудейської релігійної свідомості чудо – справа “десниці Господньої”. Біблейські традиції засвоїли колорит єгипетського чуда, але язичницький матеріал набув абсолютно нового позаязичницького символізму» [5, с. 37]. Чудотворний аспект пророцтва є специфічною особливістю пророків як релігійних авторитетів, що лежить в основі їх мотиваційної діяльності.

Визначальною рисою пророцтва є прогнозуючий аспект, що реалізується у формі ясновидства й пророкування майбутнього. Кожен з пророків бачив лише певний етап майбутнього, що чекав на єврейський народ, а тому й пророкування, з одного боку, мало відривчастий характер, з іншого – було складовою єдиної релігійної ідеології, що за змістом доповнювало одне одне. Пророчий погляд на майбутнє не мав нічого спільного із пророкуваннями оракулів, тому що виконував орієнтувальну функцію стосовно Боже-ствених планів, яка визначала правильність або помилковість обраного шляху. Віщування мали вигляд накопичених один на одній висловів, з відривчастою та непов'язаною між собою інформацією, що відносилися до проблем сьогодення і мали приватний або національний характер. Тоді як пророкування було елементом єдиної релігійної концепції, що охоплювало все людство і весь часовий простір. Віщуни найчастіше «пророкували» у відповідь на конкретний запит, тоді як єврейські пророки виступали за власною ініціативою. Часто за своєю структурою пророкування складалося з двох частин. У першій частині йшла мова про неминучу катастрофу, що чекає на єврейський народ за віровідступництво, друга – описувала майбутнє євреїв, коли вони пройдуть шлях випробування.

Громадянська і військова функція пророків знайшла своє відображення в інституті суддів, що функціонував як надплемінний інститут, породжений національними кризовими явищами єврейського суспільства. Епохою Суддів прийнято називати період приблизно між 1200 та 1020 роками. Судді були вождями, радниками, представниками судової влади. «Їх духовна могутність надавала їм верховний авторитет. Влада суддів не розглядалась як світська, тобто просто політична; вона спиралась на авторитет Бога» [6, с. 56]. Інститут Суддів за своєю природою не був стаціонарним органом, джерелом його влади була харизма, що періодично підтверджувалася зв'язком з трансцендентною силою. «Оскільки натхнення було даром Божим і кожний випадок був новим актом милості, не могло бути передачі судійства не через спадок, не від учителя до учня. Кожен суддя посилався Богом індивідуально; його місії сходили від Бога, а не від попередників» [6, с. 53]. Л.С. Чернова вважає, що постійна зміна лідерів і одноманітність сценаріїв, за винятком деяких деталей, свідчить про глибину звички і традицій язичництва і про труднощі впровадження нових ідей [7].

До іншої групи пророків віднесемо релігійних лідерів, діяльність яких розгортається в єврейському суспільстві, оформленому інститутом політики: «Самуїл скликав іудеїв і дав свою згоду на обрання царя» [4, с. 250]. Пророки цього періоду не були зовні схожі один на одного: вони відрізнялися як за соціальним статусом – серед них були і прості

пастухи, і вищі аристократи, так і за племінною приналежністю – ізраїльтяни та іудеї. Відмінною рисою класичних пророків був дистанційний характер їх діяльності внаслідок ідеологічного розриву з народом. Дослідник іудаїзму Й. Кауфман зазначає: «Від Мойсея до Амоса пророки були прапороносцями народної релігії, а їх творчість мала народний характер. Амос започатковує нову епоху пророкування, висловлюючи нечувані доти ідеї. В результаті виникає розрив між ученням пророків і народною релігією, оскільки нові ідеї не сприймалися народом негайно, а залишалися впродовж декількох поколінь надбанням невеликого кола. Цей ідеологічний розрив породжував велику напруженість; викриття пророків здавалися перебільшеними, періодично і цар, і народ переслідували їх» [6, с. 91].

П. Джон, аналізуючи діяльність пророків, зазначає: «Пророків на той час було безліч, і серед них чимало й лжепророків, як наголошує і Біблія. Пророкові, щоб мати вплив, слід було уникати крайнощів сектарства й тримати руку на пульсі ізраїльського життя. Його найбільшою та єдиною функцією було виступати між Богом і народом, а для цього йому треба було знаходитися серед людей» [8, с. 67].

Всіх пророків об'єднувало єдине світосприйняття: вони проповідували чистий монотеїзм і універсалізм, перебуваючи в постійній боротьбі з ідолопоклонством. Крім рішення трансцендентних проблем, пророки намагалися вирішити соціальні проблеми свого суспільства. Їх проповіді пронизані ідеєю соціальної справедливості. Тому пророки часто виступали не тільки в ролі релігійних авторитетів, але й у ролі викривачів царів і інших панівних верств. Вже у VIII ст. до н.е. у Північному царстві пророк Амос виступав з гнівним викриттям тих, які зневажають бідного і вимагають від нього дарунки хлібом, беруть хабарі і перекручують у суді їх справи [1, с. 18].

Пророки стали ініціаторами трансформації релігійного акценту з культової діяльності на морально-етичний аспект, в якому вимагалось дотримання законів моралі, визначених божими заповідями. Пророки засуджували культ у вигляді свят, жертвоприношень, співів. Амос, що говорить від імені Бога, вразив святковий натопт у храмі в північному Ізраїлі нечуваною раніше промовою: «Зненавидів Я, обридів собі ваші свята, і не нюхаю жертв ваших зборів... І коли принесете мені цілопалення та хлібні жертви свої, Я собі не впадаю їм, а на мирні жертви ваші із ситих баранів – не погляну... Усунь же від мене пісень своїх гук, і не почую я рокоту гусел твоїх, і хай тече правосуддя, немов та вода, а справедливість – як сильний потік!» (Ам. 5:21-24). Доктрина про верховенство моральності стала революційною в релігійній концепції пророків, позбавивши культ абсолютної цінності. В. Сміт пише: «Релігія Єгови поставила мораль на набагато міцнішу основу, ніж інші релігії, тому що у ній справедливість Єгови як бога, що вимагає дотримання відомих законів моралі, визнавалася абсолютно» [9, с. 15]. Моральні атрибути відносяться до суті самого Бога – він вимагає від людини праведності, справедливості, бо сам праведний, справедливий і милосердний.

Всі свої натхненні одкровення пророки передавали у вигляді імпровізованих промов, що оформлялися в поетичну форму з рефрентами і приспіваними. Універсальною формою впливу на послідовників була емоційна проповідь, що роз'яснює віруючим релігійні й етичні питання в істинному їхньому значенні [10, с. 134]. Проповідь як механізм впливу на адептів була продуктом винятково пророчої діяльності. Це фундаментальний, первинний жанр релігійної комунікації. Відносно отриманої релігійної інформації від Бога проповідь може розглядатися як вторинний, вже оброблений пророком продукт комунікації. Мета проповіді полягає у донесенні змісту слова Божого до свідомості людей. Така передача змісту представляє собою ту чи іншу обробку первинного тексту в залежності від духовних можливостей аудиторії пророка. За своєю формою проповідь може бути розширеною або стислою відносно первинного тексту. До розширення первинного тексту приводять різного роду його тлумачення, повтори тих або інших ключових значень

і, нарешті, поповнення тексту новим емоційним забарвленням, інформацією, яка переконує або навіює. Адаптуючий ефект стискування тексту пов'язаний з тим, що у вторинному тексті залишений лише головний зміст [11, с. 205]. Надалі, коли релігія набуває інституційних рис, стає сферою повсякденного, релігійна проповідь змінює свій зміст, акцент переноситься із суті віровчення на ідею релігійного порятунку.

Висновки

Пророцтво як форма релігійного авторитету, з одного боку, має елементи індивідуалізму, коли особисті якості пророка роблять цей феномен лідерства неповторним. З іншого боку, існує загальний знаменник, що поєднує різні групи пророків символічними й екстатичними діями, спрямованими на трансформацію моральних, виховних, культурних та правових аспектів громади. Обов'язковою для пророків є наявність чудодійно-надприродних елементів їхньої релігійної практики. Пророки стали моральними гідями суспільства, розгорнувши активну релігійну діяльність, трансформуючи акцент на морально-етичній стороні, надавши іудаїзму риси монотеїзму та універсалізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рижский М.И. Библиейские вольнодумцы / Рижский М.И. – М. : Республика, 1997. – 218 с.
2. Элиаде М. История веры и религиозных идей [Электронный ресурс] : пособие / Мирча Элиаде. – Режим доступа : <http://psylib.org.ua/books/eliad02/index.htm>
3. Sicker M. The Political culture of Judaism / Martin Sicker. – London : Westport, 2001. – 210 p.
4. Флавий И. Иудейские древности / Иосиф Флавий. – С.-Петербург : Крон-Пресс, 1994. – 270 с.
5. Кауфман И. Религия древнего Израиля. Базисная идея / И. Кауфман. – М. : Сэфер, 1997. – 150 с.
6. Кауфман И. Эпоха классического пророчества. Еврейская история и религия : [сб. статей] / И. Кауфман. – Израиль : Библиотека Алия, 1990. – 233 с.
7. Чернова Л.Е. Харизматические лидеры: истоки и теоретические интерпретации / Л.Е. Чернова // Гуманітарний часопис. – К. : Логос, 2008. – № 2. – С. 34-41.
8. Джонсон П. Історія євреїв / Пол Джонсон ; український переклад Олександра Мокровольського. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 2000. – 350 с.
9. Смит В.Р. Иегова и пророки // Религия и общество : хрестоматия по социологии и религии : в 2 ч. / В.Р. Смит. – М., 1994. – Ч. 1. – С. 125.
10. Вебер М. Избранное. Образ общества / Макс Вебер. – М. : Юрист, 1994. – 286 с.
11. Мечковская Н.Б. Язык и религия / Мечковская Н.Б. – М. : Гранд, 1998. – 289 с.

Лариса Москаленко

Пророки как формат религиозного лидерства еврейского народа

В статье анализируется пророчество как формат религиозного лидерства, который придал иудаизму уникальные, неповторимые черты. Автор выделяет вербальный, магический, прогнозирующий аспекты, как определяющие религиозную деятельность пророка. Обращается внимание на проповедь как основной религиозный коммуникационный механизм влияния на адептов.

Larisa Moskalenko

Prophecies as a Form of Religious Leadership of Jewish People

The author of the article analyzes prophecy as a form of the religious leadership, which gave to Judaism its unique features. The author gives verbal, magic, predictive aspects, as characterizing religious activities of the prophet. The author pays attention to the sermon, as the basic communicational mechanism of the influence to the followers.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2011.